

Черленяк І.І.

доктор наук з державного управління, професор
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Курей О.А.

старший викладач кафедри
міжнародного бізнесу, логістики та менеджменту
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Черленяк І.І., Курей О.А. ЯКІСТЬ ВЕДЕННЯ БІЗНЕСУ ТА КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ

У статті досліджено поняття конкурентоспроможності національної економіки країни. Визначені та проаналізовані рівні індексів-показників конкурентоспроможності національної економіки та легкості ведення бізнесу окремих країн, проведене їх порівняння. Обґрунтована роль інституту конкуренції у трансформації економічного механізму, а також необхідність створення системи комплексної оцінки внутрішньокраїнової конкурентоспроможності та якості ведення бізнесу.

Ключові слова: конкурентоспроможність, національне господарство, інститут конкуренції, індекс глобальної конкурентоспроможності, індекс легкості ведення бізнесу.

Черленяк И.И., Курей О.А. КАЧЕСТВО ВЕДЕНИЯ БИЗНЕСА И КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ НАЦИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ

В статье исследовано понятие конкурентоспособности национальной экономики страны. Определены и проанализированы уровни индексов-показателей конкурентоспособности национальной экономики и легкости ведения бизнеса отдельных стран, проведено их сравнения. Обоснована роль института конкуренции в трансформации экономического механизма, а также

необходимость создания системы комплексной оценки внутренней конкурентоспособности страны и качества ведения бизнеса.

Ключевые слова: конкурентоспособность, национальное хозяйство, институт конкуренции, индекс глобальной конкурентоспособности, индекс легкости ведения бизнеса.

Cherlenjak I.I., Kurej O.A. THE QUALITY OF BUSINESS AND THE COMPETITIVENESS OF THE NATIONAL ECONOMY

The concept of the national economy competitiveness is examined in this paper. The level of the indicators of the national economy competitiveness and the ease of doing business of individual countries are identified and analyzed. The comparison of these indexes is also performed. The role of the institute of competition in the transformation of the economic mechanism as well as the need of the establishment of a comprehensive system for the assessment of the inner country competitiveness and the quality of business are substantiated.

Keywords: competitiveness, national economy, the institute of competition, the Global Competitiveness Index, the Ease of Doing Business Index.

Постановка проблеми. Україна, яка має високу енергоємність виробництва і знаходиться у фазі підвищення цін на газ, втрачає свої позиції на світових ринках. Проте, економічні позиції провідних країн Заходу не будуть швидко змінюватися через інерційне збереження ними науково-технологічного лідерства, зумовленого більш розвинутими суспільно-економічними інститутами, інфраструктурою та рівнем розвитку людського потенціалу. Останнє розширення ЄС призвело до значного посилення гетерогенності його внутрішньої структури, зумовленої значним зростанням розбіжностей не лише в рівнях соціально-економічного розвитку, але й в інституційних особливостях країн-учасниць. Розуміння цих розбіжностей призводить до затягування у часі подальшого розширення функцій комунітарних органів ЄС. Поряд із цим, політичні процеси та соціально-політичні зміни, які відбулися в Україні

наприкінці 2013 – на початку 2014 року сформували політичні та соціальні підстави для важливих кроків реальної трансформації економічної системи. Актуальним питанням є встановлення завдань реформування та критеріїв оцінювання змісту, рівня, цілей та результатів і наслідків трансформації економічної системи. Один із напрямків вирішуваних завдань реформування – це створення відповідних сучасним викликам часу структурно-функціональних модифікацій форми та змісту економіки відповідно до концепції конкуренції та теорії конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Над розвитком теорії країнової конкурентоспроможності активно працює багато науковців та фахівців. Так, Жаліло Я.А. в своїй монографії особливу увагу приділяє формулюванню науково обґрунтованих практичних рекомендацій щодо комплексу заходів економічної політики [7], Масляєва О.О. висвітлює загальний підхід щодо дослідження конкурентоспроможності різних об'єктів з єдиних системних і методичних позицій та уявлень про її сутність [4], Гаврилко П.П. розглядає зв'язок потреб комплексного розвитку регіонів та процесів підвищення конкурентоспроможності [10], Дергачова В.В. здійснює оцінку позицій України в системі міжнародної конкурентоспроможності та аналізує інструменти її удосконалення [11].

Постановка завдання. Обґрунтування позиції з постановки проблеми дослідження дозволяє сформулювати мету цієї статті як визначення факторів підвищення конкурентних позицій української економіки на світовому ринку в умовах глобалізаційного тиску у взаємозв'язку з показником якості ведення бізнесу як одним із інтегральних визначників економічної спроможності національного господарства країни.

Виклад основного матеріалу дослідження. Макроекономічне середовище країни відіграє фундаментальну роль у визначенні результату індивідуальних ділових операцій, здійснюваних у її кордонах. Загалом нестійке макроекономічне середовище породжує нестійкість у прибутках резидентів (фірм і фінансових організацій), відповідним чином збільшуючи їх ризики.

Повне використання факторів ВВП в тій чи іншій країні залежить від структури її економіки, природних ресурсів, обсягу капіталу і ступеня розвиненості фінансової системи. Стан цих елементів і визначає можливості їх повного використання, тому, як правило, у розвитку будь-якої країни помітні циклічні коливання навколо довгострокової тенденції, які називаються діловим циклом. Динаміка зміни ВВП є одним зі способів вимірювання країнового економічного ризику.

Структура економіки країни показує сприйнятливість її до негативних економічних ситуацій і можливу ступінь глибини кризових явищ.

Якість управління економікою дозволяє оцінити можливості уряду з передбачення несприятливих ситуацій і вміння розробляти комплекс протидіючих їм заходів. При цьому перелік і обсяг конкурентоспроможних на світовому ринку продуктів особливо важливий. Зважаючи на універсальний принцип диверсифікації, при інших рівних умовах економіка з широким переліком конкурентоспроможних продуктів є більш стійкою, ніж економіка з вузьким переліком. Крім того, широкий перелік конкурентоспроможних товарів дозволить такій країні стимулювати внутрішній розвиток за допомогою орієнтованих на експорт галузей, які в даному випадку виступатимуть своєрідним двигуном, що покликаний витягувати країну з внутрішньої економічної кризи.

Конкурентоспроможність є комплексним багатовимірним показником, який у словосполученні «конкурентоспроможність країни» набуває ще більш складного значення. Взаємозв'язок економічних показників та конкурентоспроможності визначити досить нескладно, володіючи повною та неупередженою інформацією про стан справ в економіці країни. Актуальним є також визначення процесу взаємовпливу та взаємозалежності таких показників, як конкурентоспроможність країни та якість ведення бізнесу в країні. При цьому надзвичайно важливо розуміти, що будь-які спроби оцінити конкурентоспроможність країни, тобто здійснити рейтинговий аналіз конкурентоспроможності, призводить до усвідомлення, що це аналіз

конкурентоспроможності «приймаючої сторони», коли «гра відбувається на її території».

Зазвичай, основою розуміння сутності поняття конкурентоспроможності підприємства вважають дослідження М.Портера, згідно з яким конкурентоспроможність підприємства може бути оцінена у межах груп підприємств, які належать до однієї галузі [1]. Продовжуючи думку М.Портера, конкурентоспроможність розглядають на рівні товару, товаровиробника, галузі, країни. При цьому, конкурентоспроможність обумовлена економічними, соціальними та політичними факторами позиції країни або товаровиробника на внутрішньому та зовнішньому ринках [2,с.31]. Звідси, конкурентоспроможність країни у загальному вигляді можна визначити як здатність країни в умовах вільної торгівлі виробляти товари та послуги, що відповідають світовим вимогам [3, с.39].

Не зводячи конкурентоспроможність країни до простої суми конкурентоспроможностей підприємств, конкурентоспроможність країни визначають як здатність долати бар'єри виходу на зовнішній ринок та вести конкурентну боротьбу, обумовлену економічними, соціально-демографічними, політичними, екологічними факторами [4].

Конкурентоспроможність національної економіки в рамках формування стратегічної політики економічного розвитку трактують як міру можливості країни за умов вільного й справедливого ринку виробляти товари й послуги, що відповідають вимогам світових ринків при одночасному збереженні або підвищенні реальних доходів своїх громадян [5]; як здатність країни створити внутрішні та зовнішні умови, що дають бізнесу змогу виробляти товари й послуги, які витримують випробування міжнародних ринків, а її населенню – стабільно підвищувати доходи і якість життя [6, с.22-23]; як стан суспільних відносин у державі щодо забезпечення умов стабільного підвищення ефективності національного виробництва, адаптованого до змін світової кон'юнктури та внутрішнього попиту на основі розкриття національних конкурентних переваг і досягнення кращих, ніж у конкурентів, соціально-

економічних параметрів [7]. Тобто, конкурентоспроможність країни – це її здатність забезпечити стає економічне зростання. На міжнародному ринку загострення конкурентної боротьби за збут продукції змушує країни постійно шукати нові можливості й резерви для збуту своєї продукції, удосконалювати технологію з метою створення якісних товарів [8], а отже, підвищувати свою конкурентоспроможність для отримання вигоди та пошуків економічного розвитку.

На здатності конкурентоспроможної економіки забезпечувати можливість своїм громадянам отримувати більше доходів наголошують і фахівці Всесвітнього економічного форуму [9]. При цьому, конкурентоспроможність країни визначається комплексом інститутів, стратегій і факторів, що формуються рівень продуктивності країни. Останній показник впливає на рівень життя населення (чим вища продуктивність, тим вищим є рівень життя) та визначає прибутковість інвестицій в економіку конкретної країни. Звідси, більш конкурентоспроможною може вважатися та економіка, яка забезпечує порівняно стрімкіше зростання у середньо- та довгостроковій перспективі. При цьому, про потенціал зростання свідчить прибутковість інвестицій. Цей фактор, у свою чергу, визначається продуктивністю країни.

Загалом, зважаючи на всі існуючі визначення, конкурентоспроможність країни дозволяє дати об'єктивну відповідь на запитання, чи здатна країна зайняти свою ринкову нішу у світовій економіці та використовувати наявні та потенційні конкурентні переваги для того, щоби втриматися на займаній позиції, керуючись тільки правилами fair play. При цьому особливої ваги набуває розроблення системи оцінок, яка б включала набір параметрів і показників, що з максимальною об'єктивністю здатні охарактеризувати складові елементи конкурентоспроможності країни в цілому та її регіонів, зокрема [10].

Внутрішня стратегія розвитку України має бути глобально орієнтованою, як з точки зору протидії новим руйнівним впливам глобалізації, так і прагматичною з точки зору використання нових можливостей і переваг, які вона надає.

Критеріями оцінки ефективності економічного розвитку слугують відповідні рейтинги, один із них – рівень міжнародної конкурентоспроможності країни [11]. Для оцінки рівня конкурентоспроможності національного господарства зазвичай використовують два індекси-показники:

1. GCI (Global Competitiveness Index) – індекс глобальної конкурентоспроможності, який дає оцінку перспективам економічного зростання на 5-8 років та визначає спроможність національного господарства досягти стабільного розвитку за визначеними параметрами.

2. EDB (Ease of Doing Business Index) – індекс легкості ведення бізнесу. Він характеризує результат діяльності економік тих країн, уряди яких забезпечили ефективне регуляторне середовище для бізнесу, не зачіпаючи інтереси останнього і, водночас, захищаючи важливі суспільні інтереси. Країни, які займають високі позиції в рейтингу легкості ведення бізнесу, таким чином, за цілим переліком базових показників, що аналізуються, є більш конкурентоспроможними.

Проте, не завжди такий висновок є очевидним, якщо спиратися на значення індексів, наведених вище. Для цього значення індексів глобальної конкурентоспроможності та легкості ведення бізнесу за період із 2010 по 2014 рр. були узагальнені нами в таблиці 1.

Таблиця 1

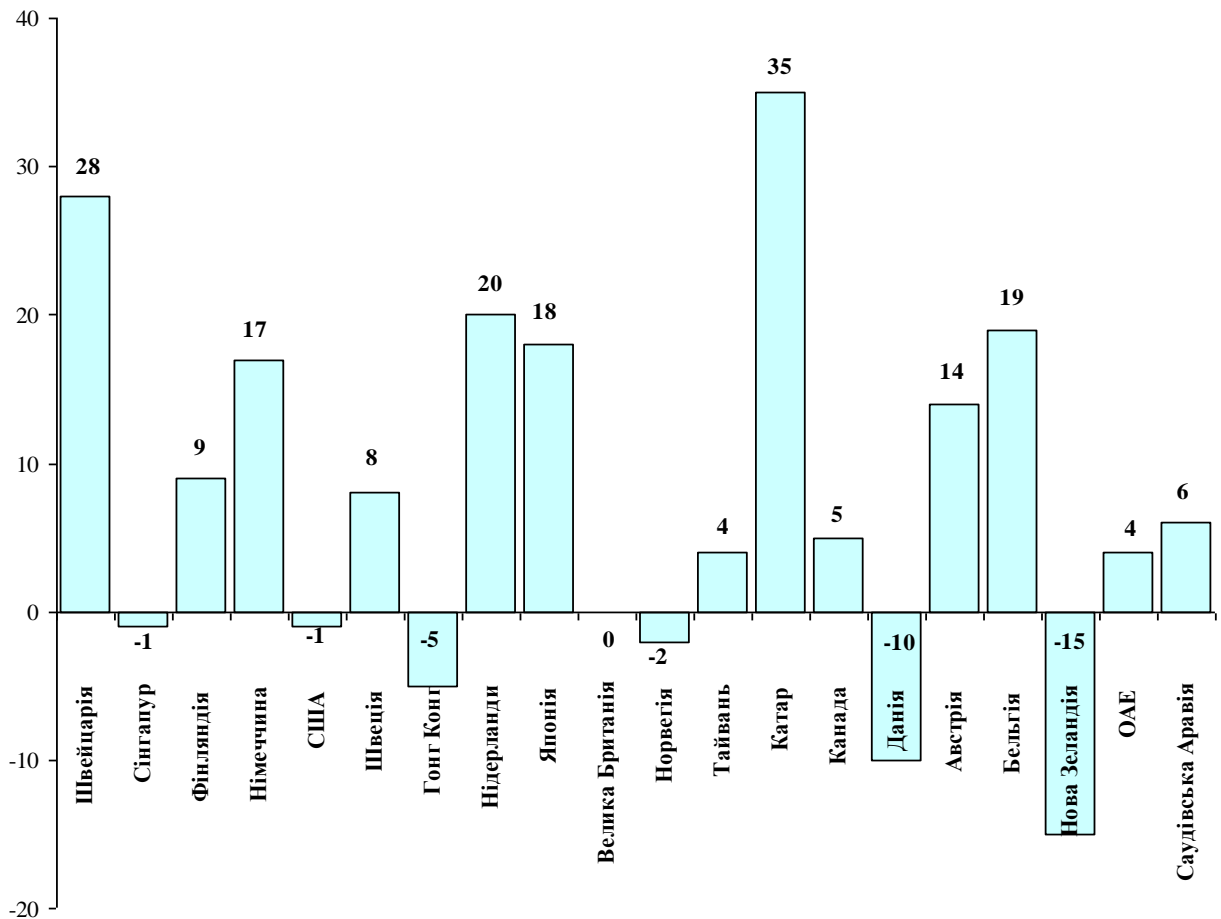
Оцінка конкурентоспроможності України серед інших держав світу

№	Країна	Global Competitiveness Index					Ease of Doing Business Index				
		2010	2011	2012	2013	2014	2010	2011	2012	2013	2014
1	Австралія	15	16	20	20	21	9	10	15	10	11
2	Австрія	17	18	19	16	16	28	32	32	29	30
3	Азербайджан	51	57	55	46	39	38	54	66	67	70
4	Болгарія	76	71	74	62	57	44	51	59	66	58
5	Велика Британія	13	12	10	8	10	5	4	7	7	10
6	Вірменія	97	98	92	82	79	43	48	55	32	37
7	Гонг Конг	11	11	11	9	7	3	2	2	2	2
8	Греція	71	83	90	96	91	109	109	100	78	72
9	Грузія	90	93	88	77	72	11	12	16	9	8
10	Данія	5	9	8	12	15	6	6	5	5	5
11	Естонія	35	33	33	34	32	24	17	24	21	22
12	Іспанія	33	42	36	36	35	62	49	44	44	52
13	Італія	48	48	43	42	49	78	80	87	73	65

14	Канада	9	10	12	14	14	8	7	13	17	19
15	Китай	29	27	26	29	29	89	79	91	91	96
16	Кіпр	34	40	47	58	58	40	37	40	36	39
17	Латвія	68	70	64	55	52	27	24	21	25	24
18	Литва	53	47	44	45	48	26	23	27	27	17
19	Люксембург	21	20	23	22	22	64	45	50	56	60
20	Молдова	–	94	93	87	89	94	90	81	83	78
21	Нідерланди	10	8	7	5	8	30	30	31	31	28
22	Німеччина	7	5	6	6	4	25	22	19	20	21
23	Норвегія	14	14	16	15	11	10	8	6	6	9
24	Південна Корея	19	22	24	19	25	19	16	8	8	7
25	Польща	46	39	41	41	42	72	70	62	55	45
26	Португалія	43	46	45	49	51	48	31	30	30	31
27	Росія	63	63	66	67	64	120	123	120	112	92
28	Румунія	64	67	77	78	76	55	56	72	72	73
29	Сінгапур	3	3	2	2	2	1	1	1	1	1
30	Словаччина	47	60	69	71	78	42	41	48	46	49
31	США	2	4	5	7	5	4	5	4	4	4
32	Туреччина	61	61	59	43	44	73	65	71	71	69
33	Угорщина	58	52	48	60	63	47	46	51	54	54
34	Україна	82	89	82	73	84	142	145	152	137	112
35	Фінляндія	6	7	4	3	3	16	13	11	11	12
36	Франція	16	15	18	21	23	31	26	29	34	38
37	Чехія	31	36	38	39	46	74	63	64	65	75
38	Швейцарія	1	1	1	1	1	21	27	26	28	29
39	Швеція	4	2	3	4	6	18	14	14	13	14
40	Японія	8	6	9	10	9	15	18	20	24	27

Джерело: [12-21]

В результаті аналізу даних, наведених у таблиці 1, було з'ясовано, що не для всіх розвинутих ринкових країн є характерним тісний зв'язок значень індексів конкурентоспроможності та легкості ведення бізнесу. Цікавим є також той факт, що країни-лідери за індексом конкурентоспроможності займають також високі місця і за значенням другого показника – індексу легкості ведення бізнесу, але при цьому різниця значень цих індексів коливається в межах 35-ти пунктів (рис.1).

Джерело: [16;21]

Рис.1. Різниця значень індексів конкурентоспроможності та легкості ведення бізнесу країн, які входять до двадцятки лідерів за індексом конкурентоспроможності у 2014 р.

Зважаючи на те, що показники GCI та EDB складаються зовнішніми по відношенню до української економіки зацікавленими сторонами, хоча й враховують внутрішні фактори розвитку, важливим є створення внутрішньої країнової системи оцінки конкурентоспроможності фірм, регіонів, галузей та порівняльної внутрішньо-зовнішньої системи оцінювання конкурентоспроможності. Адже, якщо на управлінському рівні немає способів об'єктивної оцінки проблеми, то, формально, для системи управління країною (для політичної та економічної влади країни) не існує і самої проблеми.

Формування та підтримка системи оцінювання конкурентоспроможності та оцінки відповідного рівня інноваційності виробництва (товарів, послуг, знань,

сервісного обслуговування) виглядає найбільш природними в рамках державного інституту статистичної звітності та оцінювання. Проте важливу роль в цьому процесі повинні б зіграти аналітичні служби міністерств, Антимонопольного комітету, Комісії з цінних паперів та фондового ринку, Державної реєстраційної служби, інших регулювальних органів. Помітним повинен бути і вклад аналітичних служб самоорганізованих об'єднань суб'єктів бізнесу, таких як «Союз промисловців та підприємців», «Спілка роботодавців». Таким чином, у процесі формування максимально об'єктивних критеріїв оцінки конкурентоспроможності національного господарства та її взаємозв'язку із якістю ведення бізнесу активну участь повинні виявляти насамперед інститути влади та громадського впливу.

Серед усіх інститутів, які присутні в розвинутих капіталістичних країнах і слабо розвинуті в постсоціалістичних країнах із трансформаційними економіками, одним із найважливіших є інститут конкуренції.

Для вирівнювання базового фактору формування конкурентоспроможного національного господарства країни конче необхідним є ефективно діючий інститут конкуренції. Інститут конкуренції необхідно сформувати та забезпечити на основі двох начал: проектного та самоорганізаційного. При цьому, головною місією є створення конкурентного механізму визначення ефективності використання приватними та корпоративними економічними агентами обмежених суспільних (національних) ресурсів. Для цього інститут конкуренції повинен бути здатним спонукати та контролювати мінімальний та максимальний рівень внутрішньокраїнової конкуренції, координувати доцільний рівень конкуренції у кількох вимірах:

- 1) всередині галузі;
- 2) між галузями;
- 3) між агрегатними станами бізнесу: великим, середнім, малим;
- 4) між сектором реальної економіки та фіктивним (фінансовим) сектором;
- 5) між вітчизняним бізнесом та економічними агентами, афільованими із закордонними резидентами.

Для об'єктивної оцінки конкурентоздатності національної економіки на всіх зазначених рівнях необхідним та перспективним видається створення у рамках статистичних досліджень системи комплексної оцінки внутрішньокраїнової конкурентоспроможності та якості ведення бізнесу для національних суб'єктів та внутрішніх інвесторів, а також координаторів економічної активності. Залучення експертів різних рівнів до формування такої системи показників дозволить врахувати особливості сприйняття поняття конкурентоспроможності національної економіки з позицій усіх зацікавлених в економічному розвитку сторін і сприятиме налагодженню взаємозв'язків між особистісними та суспільними (національними) інтересами.

Основним шляхом виведення національної економіки та її компонент і суб'єктів на новий рівень ефективності й самоорганізації є формування нового відтворювального змісту вітчизняного бізнесу, створення умов для формування нового відтворювального механізму, в рамках якого ринкова конкуренція, підприємницька активність і зацікавленість суспільства у активності використання бізнесменами «обмежених суспільних ресурсів» гармонізовані. Для досягнення цієї мети модель відтворення конкурентоспроможності національної економіки повинна містити конкуренцію в собі двічі (у формі подвійного повторного входу діяльній комунікації): 1) інституціонально; 2) на рівні механізмів та змісту функціонування ринку. Конкуренція визначає первинну якість бізнесу, співконкуренція створює цивілізаційний темп розвитку сучасної ринкової економіки опосередковано, здійснюючи пошук нових фронтів цивілізаційного вдосконалення, тим самим визначаючи вищий другий рівень якості бізнесу.

Опосередковано якість бізнес-системи відображається через сукупність показників: 1) відношенням традиційно дохідної складової бізнес-системи до інноваційної компоненти та до пошуково-інвестиційної; 2) вкладом бізнес-системи в збільшення місткості вітчизняного ринку; 3) здатністю продукції бізнес-системи долати бар'єри проникнення на зарубіжні ринки; 4) соціальною корисністю продукції та функціонування бізнес-системи. Якість бізнесу як

агрегованої в середовище сукупності бізнес-систем, що забезпечують відтворювальну роль ринкового механізму регулювання еволюції національної економіки подвійно рефлексивно залежить від якості інститутів підтримки інфраструктури ринків та якості інститутів держави. Тому якість бізнесу, конкурентоспроможність економіки країни, якість інституцій та інститутів країни треба змінювати одночасно. Таку одночасну зміну можна зробити тільки змінивши ментальність і власників бізнесу, і чиновників, і найманих працівників бізнесу, і бюджетників революційно шляхом посилення взаємної вимогливості усіх цих груп економічних агентів між собою.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, конкурентоспроможність національної економіки походить від: конкурентних переваг товарів; конкурентоспроможності потоків товарів та послуг, які продукує національна економіка; конкурентоспроможності вітчизняних фірм та корпорацій, конкурентоспроможності галузей та перспективності видів економічної діяльності; якості механізмів ринкового оцінювання та регулювання ефективності економічної діяльності; конкурентоздатності держави. Така перехресна взаємозалежність не заперечує певної комунікаційної автономії автопоезису держави та автопоезису національної економіки, а тільки підкреслює, що це – два взаємозалежні канали цивілізаційного поступу країни, головним завданням якого є зусиллями бізнесу, держави та суспільства будувати адекватну цивілізаційним викликам композицію технологічних укладів.

Бібліографічний список:

1. Porter M.E. Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. – New York : Free Press, 1990. – 426 p.
2. Скударь Г.М. Управление конкурентоспособностью крупного АО: проблемы и решения / Г.М. Скударь. – К. : Наук. думка, 1999. – 496 с.
3. Андрианов В. Конкурентоспособность России в мировой экономике / В. Андрианов // Экономист. – 1997. – No 10. – С.37-47

4. Масляєва О.О. Економічна сутність категорії «конкурентоспроможність»: дефініція та систематизація [Електронний ресурс] / О.О.Масляєва // Ефективна економіка. – 2011. – №10. – Режим доступу на 09.02.14: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=737>
5. Крапивний І.В. Конкурентоспроможність економіки та чинники її зростання / І.Крапивний, Н.Нілова // Вісник Сумського державного університету. Серія Економіка. – 2004. – №6(65). – С.12-16.
6. Хаджоян А.О. Конкурентоспроможність як соціально-економічне поняття і категорія / А.О.Хаджоян // Економічний вісник НГУ. – 2008. – №4. – С.19-25
7. Конкурентоспроможність економіки України в умовах глобалізації / [Я.А.Жаліло, Я.Б.Базиліук, Я.В.Белінська та ін.]; За ред. Я.А.Жаліла. – К.: НІСД, 2005. – 388 с.
8. Суліма О.А. Теоретико-методологічні засади конкурентоспроможності підприємств [Електронний ресурс] / О.А.Суліма // Ефективна економіка. – 2014. – №1. – Режим доступу: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=2675>
9. Звіт про конкурентоспроможність України у 2008 р. [Електронний ресурс]. – Женева: Всесвітній економічний форум, 2008. – Режим доступу: <http://www.experts.in.ua/baza/doc/download/2.pdf>
10. Гаврилко П.П. Комплексний розвиток та конкурентоспроможність регіонів [Електронний ресурс] / П.П.Гаврилко // Ефективна економіка. – 2012. – №4. – Режим доступу на 09.02.14: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1058>
11. Дергачова В.В. Україна в системі міжнародної конкурентоспроможності: оцінка позицій, причини і шляхи відродження / Дергачова В.В., Шеремет Т.Г. // Економічний вісник НТУУ «КПІ». – 2010. – №7. – С. 86-90
12. Doing Business 2010: Reforming through Difficult Times. – Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2009. – 215 p.
13. Doing Business 2011: Making a Difference for Entrepreneurs. – Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2010. – 243 p.

14. Doing Business 2012: Doing Business in a More Transparent World. – Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2011. – 200 p.
15. Doing Business 2013: Smarter Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. – Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2012. – 270 p.
16. Doing Business 2014: Understanding Regulations for Small and Medium-Size Enterprises. – Washington: The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, 2013. – 306 p.
17. The Global Competitiveness Report 2009-2010. – Geneva: World Economic Forum, 2009. – 479 p.
18. The Global Competitiveness Report 2010-2011. – Geneva: World Economic Forum, 2010. – 501 p.
19. The Global Competitiveness Report 2011-2012. – Geneva: World Economic Forum, 2011. – 527 p.
20. The Global Competitiveness Report 2012-2013. – Geneva: World Economic Forum, 2012. – 527 p.
21. The Global Competitiveness Report 2013-2014. – Geneva: World Economic Forum, 2013. – 551 p.